

Derrida közéről

kerekasztal-beszélgetés Orbán Jolánnal,
Boros Jánossal és Takács Ádámmal

A 2004. október 15-én, Budapesten megrendezett folyóirat-fesztivál keretében a Replika kerekasztal-beszélgetést szervezett Jacques Derridáról. A beszélgetés szomorú apropóját a filozófus közelmúltbeli halála adta. Ebből az alkalomból kértük fel Orbán Jolánt, Boros Jánost és Takács Ádámot, hogy osszák meg a hallgatósággal Derridával kapcsolatos személyes emlékeiket. Arról kérdeztük őket, hogy mikor hallottak először Derridáról, illetve hogyan ismerkedtek meg személyesen, és miként alakult később a kapcsolatuk.

Orbán Jolán:

1988 novemberében Zürichben hallottam először Derrida nevét, Michael Böhler *Az irodalomtudomány módszerei a 20. században: a pozitívizmustól a „dekonstruktivizmusig”* című előadásán. Amikor Böhler professzor a *Titre à préciser*,¹ a *Grammatológia*² és „A struktúra, a jel és a játék a humán tudományok diskurzusában”³ szövegek alapján az első előadást tartotta Derridáról, azt mondtam a mellettem ülő Boros Jánosnak: „Megtaláltam azt a filozófust, akivel foglalkozni akarok.” Ettől a pillanattól kezdve foglalkozom vele. Egy évvel később, 1989 őszén már Párizsban jártam a *Manger l'autre* [Megenni a másikat] címen tartott előadásaira, ekkor láttam és hallgattam először személyesen. 1992-ben beszéltem vele először Budapesten a Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai Intézetében tartott előadása előtt, majd 1993-ban Pécssett kerültem vele személyes kapcsolatba. Ismertem a szövegeit, hallottam az előadásait, láttam fellépni filozófusként, mindig divatos és egyre fehérebb hajjú professzor-ként, de csak ekkor ismertem meg személyként.

Az 1993-as személyes megismerkedésünknek volt egy előtörténete. Ebben az évben indult Pécssett a filozófia szak, és úgy gondoltuk Boros Jánossal együtt, hogy Jacques Derrida legyen az egyetem első filozófus díszdoktora. Ekkor fejeztem be a Derridáról írt könyvem.

1 Derrida, Jacques (1986): *Titre à préciser*. [Pontositandó cím]. In *Parages*. Paris: Galilée.

2 Uő (1991 [1967]): *Grammatológia*. Szombathely: Életünk–Magyar Műhely.

3 Uő (1994 [1967]): *A struktúra, a jel és a játék a humántudományok diskurzusában*. *Helikon* 1–2.

Mindaddig, amíg ezen dolgoztam, nem akartam vele személyes kapcsolatba kerülni, annak ellenére, hogy egy olyan irodalomelméleti irányzat, a dekonstrukció híve vagyok, mely számára csak a szöveg létezik. „Engem csak a szöveg érdekel” – mondogattam akkoriban, ma már óvatosabban fogalmaznék, és ez is Derridának köszönhető. Tehát 1993-ban úgy döntöttünk, hogy megérett az idő arra, hogy megszervezzük Derrida díszdoktorrá avatását. Szeretjük volna meglepni, szeretjük volna személyesen is megköszönni neki azt, amit a szövegei jelentettek számunkra. Derrida elfogadta a meghívásunkat, és november 11-én megérkezett Budapestre. A repülőtéren megtörtént a hivatalos fogadtatás a francia követség kulturális képviselője részéről, elkészült az első interjú⁴, megvolt az első hivatalos fénykép is, ezt követően indultunk autóval Pécsre, és ekkor volt egy életre szóló beszélgetésünk Derridával – legalábbis a mi számunkra. „De hát én ismerem önöket!” – jegyezte meg a repülőtéren, de ennek ellenére az utazás elején nagyon visszafogott volt. Gondolják csak el, megérkezik Budapestre, két ember beülteti egy autóba, és elindul vele egy másik városba, bele a vakvilágba, valahova délre, a Balkán felé, ahol háború dúl. Az autóban fokozatosan oldódott fel. A feloldódás történetéhez tartozik, hogy erre az alkalomra lefordítottuk a *Jelenkor* folyóirat számára *A másik egynyelvűsége*⁵ című szövegét. Nagy lelkendezve meséltem Derridának, hogy mennyire gyönyörű ez a szöveg, és hogy mekkora öröm volt fordítani, hogy hárman fordítottuk: Csordás Gábor, a költő, Boros János a filozófus, és én. Ekkor Derrida megjegyezte: „Sajnos nem tudom elolvasni, nem tudok magyarul, és valószínűleg már nem is fogok megtanulni.” Erre azt mondtam neki: „Semmi baj, ha gondolja, visszafordítjuk franciára.” Nagyot nevetett! Azt hiszem, ez volt az a pillanat, amikor teljesen feloldódott, ettől a pillanattól kezdve csillogott a szeme és végig jó kedvű volt.

A későbbiekben is, a legkülönbözőbb helyzetekben is, azt tapasztaltam, hogy ahol megérezte vagy tudta, hogy szeretik, mégpedig fenntartás nélkül, ott teljesen feloldódott. De nem minden esetben volt ez így. Nem véletlen, hogy a *Mi a költészet?*⁶ című szövegében épp a sünt hozza példaként; az út szélére, egy esetleges balesetnek kitett, tüskéivel védekező állatot. Benne is volt egy ilyen kitétség, sebezhetőség, védekezés, egyfajta várakozás, feszültség. A díszdoktori ceremónián, amint minden hivatalos programon, előadáson is hasonló feszültség volt benne. De minden személyes találkozáson, közös programon kioldódott ez a feszültség, és mi a jókedvű, felszabadult Derridát láttuk. Akárhányszor, akárhol találkoztunk, mindig vissza tudtunk állni erre a hullámhosszra. Ez a kedvesség, ez a nyitottság, ez a szelíd, diszkrét, de ugyanakkor figyelemmel teli, állandó várakozással teli tekintet az, amit mindig magam előtt látok, ha rá gondolok.

Boros János:

A mi élményeink részben átfedik egymást. Illetve a személyes élmények teljes mértékben. Derrida nevével először a hetvenes évek elején találkoztam, amikor a *Valóság* 1972/7. számában Kelemen János írását olvastam a *Grammatológiáról*. Később újra a nyolcvanas évek elején találkoztam a nevével, amikor Svájcban a freiburgi egyetemen filozófiát tanultam. A freiburgi egyetemi könyvesboltban láttam először Derrida könyveit, olvastam róla és a

4 Ferch Magda (1999): A kizökönt idő filozófusa. *Magyar Nemzet* nov. 13.: 20.

5 Derrida, Jacques (1993): A másik egynyelvűsége. *Jelenkor* 11: 949–965.

6 Derrida, Jacques (2002 [1988]): Mi a költészet? In *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. Bókay Antal (szerk.). Budapest: Osiris, 276–279.

dekonstrukcióról, de akkoriban még túl sokat nem foglalkoztam vele. Részben azért, mert a freiburgi egyetemi program eléggé húzós volt, rengeteg klasszikus és modern filozófiatörténeti szöveget kellett olvasnunk, ráadásul ebben az időszakban a berni és a zürichi egyetemen is felvettem kurzusokat. Részben pedig azért, mert a kortársak közül elsősorban azokat olvastam, akikhez órára jártam, így a freiburgi egyetemen Levinashoz, akit bizonyos értelemben tanáromnak is mondhatok, mivel több szemeszteren keresztül jártam hozzá – ekkor hetente járt Párizsból Freiburgba szemináriumot tartani. De Freiburgban volt tanárom Otfried Höffe is, aki ma Habermas után a legidézettebb német filozófus, a tübingeni egyetem professzora. Zürichben pedig többek közt Paul Feyerabend és Hermann Lübbe szemináriumaira jártam. A svájci egyetemek gyűjtötték a nagy neveket, a nagy kortárs gondolkodókat. Amikor nejem, Orbán Jolán is kijött Svájcba, és a zürichi egyetemen kezdett el irodalomtudományt tanulni, több kurzusára együtt jártam vele. A zürichi nagyon jó iskolának számított és számít az irodalomtudományban, hiszen Paul De Man tanított ott korábban, Derrida tartott előadásokat Nietzsche-ről – Nietzsche-könyvét részben Párizs és Zürich közt a vonaton írta –, tehát a dekonstrukciónak komoly hagyománya és recepciója volt a zürichi egyetemen. Böhler professzor már említett előadásain találkoztam Derrida szövegeivel. Ott tanított továbbá Peter von Matt is, az irodalomtudós, aki mindig a sajátosat keresi az irodalomtörténetben, a csel-szövést, a szerelem és a halál kapcsolatát, vagy most az utóbbi években az intrikát. Az ő tétéle, hogy a „teremtés hazudik”: nem a szeretetet, nem az igazságosságot, hanem az intrika mozgatja a világot. De térjünk vissza Derridára.

Az 1989/1990-es tanévben Párizsban voltunk ösztöndíjjal. Akkoriban, még a rendszerváltás előtt, nem jöhettünk vissza Magyarországra, hiszen disszidensnek számítottam. Közben Derrida előadásait hallgattuk, egyre több híradás érkezett a kelet-európai rendszerek összeomlásáról, a kelet-európai változásokról, a kelet-európai politikai rendszerek „dekonstrukciójáról”. Derrida ekkor volt 59 éves, fiatalos; lila ingben, hatalmas tömeg előtt tartotta az előadásait. Elég különleges figurákat láttunk: máig emlékszem egy hölgyre, aki mindig bundában jött, és egy kiskutyája volt a karjában, amely soha nem vakkantott az előadások alatt. Ezután még következett egy amerikai egyetemi félév, és 1990 őszén jöttünk haza Magyarországra, ahol a pécsi egyetemen kezdtünk el dolgozni.

Akkor már egyértelmű volt, hogy Jolit elsősorban Derrida és a dekonstrukció érdekli, és ez lesz kutatásainak fő iránya. Támogattam, engem is érdekelt, de én már eleve több más témával is foglalkoztam. Joli teljesen „belefeledkezett” Derrida szövegeibe. Azt hiszem, legfeljebb egy vagy két kivétellel Derrida minden könyve meg is van neki, elég sok dedikálva, mert aztán hosszú években keresztül Derrida mindig elküldte nekünk a könyveit és egy pár szót is írt bele. A legszebb talán, amikor a *Politiques de l'amitié* [„A barátság politikái”] című könyvét azzal a dedikációval küldte, hogy áthúzta a címen a „politiques” szót, és maradt a „de l'amitié”, ami annyit jelent, hogy „barátsággal”.

Tehát a kilencvenes években elkezdtük tanítani Pécsen – Jolán az irodalom tanszéken, én a filozófián. Akkor jött létre a pécsi bölcsészkar, nagyon nagy reményeink voltak. Akkor úgy éreztük, hogy ez egy reformegyetem, a miénk kísérleti kar, itt hatalmas dolgokat lehet csinálni. 1992-ben jött létre a kar Horányi Özséb vezetésével, akkor úgy tűnt, hatalmas lehetőségek nyílnak a bölcsészettudományok előtt – itt teljesen új dolgokat lehet elkezdni. Ez a folyamat és ez a hit a kilencvenes évek közepéig tartott, amikor is az egész megtorpant. 1992 körül, nem sokkal azután, hogy hazajöttünk, jött az ötlet, hogy meg kellene hívni Derridát. Úgy gondoltuk, hogy arra a típusú gondolkodásmódra, amit ő képvisel, nagyon nagy szük-

ség van itt, ebben a régióban, rengeteget lehet tőle tanulni. Meghívtuk, akkor találkoztunk személyesen, aminek a részleteiről már szó volt. Ezek után többször találkoztunk vele a világ különböző pontjain. Párizson kívül – ahol az 1995/1996-os tanévben két szemeszteren keresztül jártunk az óráira, szemináriumaira – találkoztunk vele New Yorkban, a kaliforniai Irvine egyetemen, és a Louvain-i egyetemen Belgiumban. Barátinak mondható kapcsolatba kerültünk vele, nagyon megszerettük emberileg.

Takács Ádám:

Úgy tűnik, hogy Derridával csak ilyen villámcsapásszerűen lehet megismerkedni. Kicsit hasonló a példám Orbán Jolánéhoz, már ami a Derrida gondolkodásával való kontaktust illeti. Én 1990-ben, amikor elkezdtem a filozófia szakot, akkor Bacsó Béla szemináriumán, az esztétika szakon hallottam először ezt a nevet. Egy Heidegger-szemináriumon, ahol *A műalkotás eredete* volt a szöveg és Derrida neve többször előfordult, egyfajta kontrasztként Gadamer mellett, vagy Gadamerrel szemben. Talán a kontraszt, ami fogékonyra tett, vagy talán a névnek a különös hangzása, ami arra indított, hogy utánaböngésszek, ki ez a filozófus. Néhány szöveg elég volt ahhoz, hogy totálisan magával ragadjon ennek a gondolkodásnak a retorikája, a menete, sodrása, és akkor belevetettem magam mindenbe, ami a dekonstrukcióval rokon. Személyesen 92-ben találkoztam vele először, amikor először volt Magyarországon. Akkor sikerült megszerveznünk egy beszélgetést vele. Dacára az elég szoros programjának, időt szakított arra, hogy az ELTE filozófus szakos hallgatóival leüljön egy külön beszélgetésre. Nagyszerű élmény volt. Vállalta, hogy angolul beszéljen, mert franciául kevesen tudtak. Nagyon kellemes dialógus alakult ki közöttük és a diákok között, a legkülönbözőbb kérdéseket szegezhetünk neki.

Ezután 95-ben, mikor befejeztem, vagy befejezéséhez közeledtem a filozófia szaknak, Angyalosi Gergely közvetítésével sikerült megnyernem őt egy program – amit a francia állam ösztöndíjából végeztem el Párizsban – témavezetőjének. Ez egy mai Masters fokozatnak megfelelő DEA, egy francia diploma vagy disszertáció megírásával záruló tanév volt Derrida párizsi anyaintézményében. Egyéves ösztöndíj volt, ő volt a témavezetőm egy éven keresztül. Miután megvédtem a disszertációm, doktori tanulmányokat folytattam ugyanott Párizsban, de akkor már nem ő volt a témavezetőm. Egy másik professzorhoz iratkoztam be. Dacára ennek – pontosabban nem ennek dacára, hanem emellett –, jártam az óráira folyamatosan kb. 2000-ig, és konzultációkra, és mindenfajta más segítségére időnként igénybe vettem az idejét és erejét. Utoljára 2002-ben találkoztam vele, szintén egy hosszabb párizsi tartózkodásom alatt. Meg kell, hogy mondjam, hogy maga Derrida mint személyiség inkább sündisznóhoz hasonlatos, nem pedig nagyvonalú, nagylelkű, örökké vidám professzorhoz. Az a légkör, amiről itt Boros János szót ejtett, a tömegek az óráin, a furcsa figurák, akik elárasztották az iskolai termeket, és akik tulajdonképpen lehetetlenné tették a komoly szemináriumi munkát – mindezek azért befolyásolják, hogy ő hogyan viszonyult az emberekhez. És nekem az volt a benyomásom, hogy Párizsban, és főleg az akadémiai térben, ő inkább elutasító volt, mint nyitott, de szükségképpen, hiszen annyian keresték a társaságát és annyi embernek volt közölnivalója vele, hogy muszáj volt egy ilyen óvatos, távolságtartó pozitúrát felvennie a diákokkal szemben. Én inkább a gondolati élményt kerestem mindig, a gondolati kihívást. Én őt mindig a gondolkodásán keresztül néztem és mértem, és számomra mind a mai napig ez a mérvadó dolog, a kihívás.

Orbán Jolán:

Hoznék két példát, melyek részben alátámasztják az általam mondottakat, részben pedig arra utalnak, hogy ugyanaz az ember mennyire másként viselkedett Párizsban, New Yorkban vagy éppen Magyarországon. Párizsban elfoglalt, gondterhelt professzor volt, minden héten szerda este öttől tartotta az előadásait, két órát megállás nélkül olvasta a szövegeit, az óra előtt után megbeszélései voltak diákokkal, fordítókkal. Az órák után özönlöttek hozzá az emberek kérdéseikkel. Tehát, ki kellett alakítania egyfajta technikát arra, hogy távol tartsa magától a tömeget. New Yorkban, de különösen Kaliforniában, ahol már nemcsak a francia filozófiát, hanem a francia divatot is képviselte, sokkal lazább volt, még akkor is, ha a munkatempója éppolyan feszített volt, mint Franciaországban. Rengeteg kihívás érte, mivel rengeteg kihívás volt a filozófiájában, és ezek nem mindig voltak pozitívak. 1994-ben New Yorkban a Nietzsche-konferencián például nyílt fórumon mesélte, hogy egy alkalommal hozzávágta a könyvét. Tehát fizikai értelemben is volt mitől tartania.

Pécsi ittlétének az volt a különössége, azt hiszem, hogy már abban a pillanatban, az autóban megérezte, hogy feltétlen bizalmat és feltétlen védelmet élvez, hogy nemcsak Derrida, az ismert filozófus, hanem Jacques, az ember is foglalkoztat bennünket. Ebből adódott, hogy nyitott és barátságos volt. Samuel Weber, J. Hillis Miller, Jean-Luc Nancy és mindazok, akik szoros baráti kapcsolatban voltak vele, hasonlóképpen számolnak be Derridával való megismerkedésükről. Jean-Luc Nancy írja a *Derrida à Strasbourg*⁷ című szövegében, hogy amikor a *hetvenes években* először találkozott személyesen vele, meglepődve kellett megtapasztalnia a filozófus „csendjét”, azt, hogy nem kizárólag filozófiáról kell és lehet beszélgetni vele. Sőt néha az volt az érzésem, hogy mintha tartózkodott is volna attól, hogy filozófiáról beszéljen, mintha csak írni tudott és akart volna a filozófiáról, mintha csak írásban lett volna filozófus.

Imádom olvasni a szövegeit, nagyon szerettem hallgatni az előadásait, de hihetetlenül nagy élmény volt számomra, amikor letette a papírt és szabadon beszélt. 1994-ben a félév legutolsó óráján Valéry *Monsieur Teste* szövegéről tartott előadást, szabadon, könnyedén. Férgeteges volt. Körülnéztem a teremben, mindenki lélegzet-visszafojtva hallgatta ezt a gondolatkitörést. De tetszett nekem az is, amikor az egyetemisták által tartott előadások után tanárként lépett fel. Tudott kritikus lenni, élesen fogalmazni, de mindig voltak pozitív megjegyzései is. Egyik alkalommal az előadó neve Kardos volt, „magyar származású”, sügta oda nekem Marguerite, Derrida felesége, aki ott volt minden órán, amint gyakran ott ült az első sorokban Hélène Cixous, Samuel Weber is. Végigizgultam az előadásokat, minden ok nélkül.

Még egy megjegyzés Derrida munkabírájáról. Az 1994–1995-ös tanévben Amerikában voltunk, Charlottesville-ben, Richard Rortynál, és ez alatt az idő alatt két alkalommal is találkoztunk Derridával, aki ősszel New Yorkban, tavasszal pedig Irvine-ban tanított. Teljesen megdöbbsentem a munkabírása láttán. Szombaton érkezett Irvine-ba, hétfőn már kezdődtek a hivatalos programjai. Délelőtt egy zártkörű kutatói szeminárium a *kritikai elméleti csoport* szervezésében, ahol többek közt Hillis Miller, Iser, Derrida is jelen voltak. Elvitt bennünket is erre az ülésre, egy japán kutató olvasta fel a szövegét, melyet nagyon kemény diszkusszió követett. Délben együtt ebédeltünk. Délután ötkor tartotta az előadását. Másnap Gayatri Chakravorty Spivakkal részt vett egy kerekasztal-beszélgetésen, melyet Judith Butler szervezett. Délután ötkor tartotta az előadását, ezt követően velünk vacsorázott, hazavitt bennünket

7 Nancy, Jean Luc (2004): Derrida à Strasbourg [„Derrida Strasbourgban”]. In *Penser à Strasbourg*. Paris: Galilée.

autóval, és amikor megkérdeztem, hogy miként bírja ezt a tempót, kedvesen mosolygott, és közölte, hogy ma este még van egy programja. Ugyanez volt a ritmus New Yorkban is. Egyszerűen hihetetlen munkabírása volt, és ehhez a hihetetlen tempóhoz nyilván nagy önfejelem is kellett.

Boros János:

Néhány apróbb történetet említek, majd szeretnék Derrida gondolkodásmódjára rátérni. Radnóti Sándor mondta néhány évvel ezelőtt, hogy Derrida a filozófiatörténet első megasztárja. Mit is jelenthet ez? Elképesztően sokat utazott, elképesztően sok előadást tartott a világ legkülönbözőbb egyetemein, és valóban hihetetlen munkabírása volt. Évente öt hetet töltött New Yorkban az őszi szemeszterben, ez alatt az idő alatt rendszeresen megtartotta az előadásait, egy szemeszternyi anyagot öt hét alatt; amikor ott voltunk 1994-ben, épp Paul Celanról tartott előadásokat, rendszeresen részt vett nyilvános vitákon, ekkor jelent meg a *Marx kísértetei* angol fordítása, így hallhattunk egy nagyon intenzív vitát róla a *New School for Social Research* keretében, Heller Ágnes, Richard J. Bernstein és Drucilla Cornell részvételével. Rendszeresen részt vett konferenciákon, így az említett időszakban volt New Yorkban egy nemzetközi Nietzsche-konferencián, ahol például délelőtt Anselm Haverkamp koreferenseként adott elő, délután pedig egy kerekasztal-megbeszélésen vett részt. Amikor a Nietzsche-konferencia után együtt mentünk fel a liften a New York University vendégházában, mondtam neki, szerencsére itt a hétvége, és végre kipihenheti magát, amire ő csak annyit mondott, hogy holnap reggel indul Chicagóba egy előadásra, majd két nap múlva Portugáliába, de a jövő héten folytatja az óráit New Yorkban. New Yorkban tartott előadásokat, de annyi meghívást kapott, hogy ez alatt az idő alatt nemcsak hogy többször átrepülte Amerikát, hanem még „vissza is ugrott” Európába.

Természetesen nem mindenki fogadta el vagy értett egyet Derrida „megasztár” voltával vagy filozófiájával, és ezt a legkülönbözőbb módon sokan nekünk is tudunkra adták. 1993-ban egy nemzetközi konferencián voltunk Berlinben, és az egyik reggel a hotelben, reggeli közben Leszek Kolakowskival, a nagy lengyel filozófussal beszélgettünk, aki rákérdezett, hogy mivel foglalkozunk. Jolán említette, hogy ő Derridáról ír könyvet, amire Kolakowski megkérdezte, németül beszélgettünk, ezért előbb németül idézem: „Über Derrida? Aber warum nicht über Platon?” – és két kezét az ég felé emelte. Vagyis: „Derridával? De miért nem inkább Platónnal?” Jolán erre azt felelte Kolakowskinak: „Ha Platónnal kezdek el foglalkozni, akkor soha nem fogok eljutni Derridához, de ha Derridától indulok, akkor pillanatok alatt Platónnal vagyok.”

Most pedig a gondolkodásáról... Valóban, ő nem erőltette, nem is nagyon szeretett – nekünk legalábbis úgy tűnt – társaságban filozófiáról beszélni. Mintha számára a filozófia elsődleges helye az írás lett volna. Négy szemkört a papírral vagy a computerrel, a saját verandáján. Akkor írta a műveit, és akkor jöttek a gondolatai. Nagyon érdekes megfigyelni – ez teljesen formális, külső szempont – a szövegeket: rengeteg az üresjárat bennük. Főleg a második, ha lehet így korszakolni, az utolsó évtized írásaiban. Mintha állandóan küzdene a nyelvvel, mintha arra várna, hogy egyszer csak megindul, felpörög, és magától kezd működni, kihoz valamit magából, és valóban, egyszer csak, mint a vulkán, feltör belőle a szöveg, mintegy a nyelvből kitörnek a gondolatok. Ezt sokszor nagyon nehéz kivárni vagy nagyon nehéz e helyeket megtalálni a szövegekben, de ott, azokon a helyeken, ahol a vulkán kitört, ott el-

képesztő dolgokat, elképesztően fontos dolgokat mond, új és soha nem várt összefüggések bukkanak fel. Hihetetlen türelem kell Derrida olvasásához. Én a nyelvvel való sajátosan poétikai bánásmódnak ezzel a típusával a filozófiában korábban nem találok. Lehet, hogy ez nem is típus, ez ugyanúgy egyedi, utánozhatatlan, mint a költő nyelve. Csordás Gábor – akivel együtt fordítottuk Rorty és Derrida szövegeit – mondta, amikor a filozófusok nyelvéről beszéltünk, hogy Derrida úgy bánik a nyelvvel, mint egy költő. Még egy kicsit másképpen: mint egy filozófus-költő. Egészen sajátos módon kell értelmezni, és egészen másképpen kell értelmezni Derridát, mint a többi filozófust. Rortyról azt mondta Csordás Gábor, úgy ír, mint egy házmester. Ez persze nem azt jelenti, hogy Rorty nem egy hatalmas filozófus, de teljesen másként viszonyul a nyelvhez és a filozófiához. Derridánál a szövegek megértése, és most még mindig nem beszéltünk a tartalomról, kicsit olyasmi, mint ahogy Platónnál olvashatunk erről az *Államban* és több helyen. A költők nem tudják magukat értelmezni, ahhoz kellene a filozófusok, akik szavaikat megmagyarázzák. Nem azt mondom, hogy Derrida nem tudja magát értelmezni, nem erről van szó, de kétségtelen, hogy olyan gazdag és sajátos nyelvvel mond el alapvető dolgokat, hogy írásai a filozófiatörténetet döntően befolyásolni fogják. Derrida értelmezési lehetőségei szinte kimeríthetetlenek. Rorty azt írja, hogy Nietzsche, Heidegger, Derrida – ez így fog megmaradni. Ez a nagyság, ez a dimenzió, ez a származásvonal így fog végigvonulni a filozófiatörténetben. Habermas meg azt állította Derrida halálának másnapján, hogy Jacques Derrida „egy egész nemzedék szellemét mozgásba hozta. E nemzedék ma is lélegzet-visszafojtva figyel”⁸. Egy egész generáció lélegzetét visszafojtva figyelte, hogy mi történt, és továbbra is figyeli, hogy mi történik.

Orbán Jolán:

Térjünk vissza a gondolati kihívásokra.

Takács Ádám:

Néhány szót arról talán, hogy – amiről az előbb beszéltem – tulajdonképpen minden szövegét megírta, amiből az óráit tartotta. Improvizálás nagyon kevés volt, minimális. Gyakorlatilag nagyon szigorúan megírt szövegek voltak ezek, amelyeket időnként beszéd közben javított vagy korigált, de a dolog menete erősen ki volt építve. Amikor én kezdtem nála, akkor még háromórások voltak a szemináriumok, szünet nélkül; ez később, ahogy öregeedett, úgy csökkent, de az intenzitása azonos maradt. És ez nem vezetett oda mégsem, hogy valamifajta üres vagy unalmas monologizálásba fulladt volna a szeminárium, hanem tényleg arról volt szó, hogy az ember minden egyes alkalmat egyfajta performansz várása, és nem is csak várása, hanem gyakorlatilag be is következett élményével élt át. Egy idő után az ember hozzászokott ahhoz, hogy magában az előadásmódjában is vannak tipikus jelek, például a hanghordozásában, amiből az ember tudhatja, hogy most valamilyen jelentős dologról van szó. A magasra felugró hangok, amikor lényeges rész jön...

Azért mégis volt egy alkalom, amikor improvizált. Szédületes volt – látszott, hogy tényleg az ember jött ki belőle. Ez pedig az volt, amikor... nagyon sok aktuálpolitikai témát hozott be általában a szemináriumokra, amelyek nem mindig jelentek meg az írott változatokban.

8 Habermas, Jürgen (2004): Ein letzter Gruss. *Frankfurter Rundschau*. okt. 11.

Nagyon sok példát merített a hétköznapi témákból, és főleg életének utolsó részében politikai és etikai kérdésekről volt szó. Volt egy időszak, amikor épp a Clinton-impeachment uralta a lapokat – az úgy Monica Lewinskyvel –, és ez egy időben rendszeres példa volt nála, nem minden ironia nélkül. Bill és Monica mint toposzok jelentek meg, és egyszer, emlékszem, kiesett a szerepéből. Nem tudta megállni. Clintonnak volt az az örökbecsű mondása, amikor megkérdezték tőle – ügyvédek sarokba szorították –, hogy volt-e szexuális viszonya ezzel a hölgygel, vagy nem: „Is it sexual relation or not?”, és erre Clinton azt válaszolta, hogy „It depends, what *it* is”. Magyarra nem lehet lefordítani, valahogy úgy, hogy „megtörtént ez, vagy nem történt meg?”, amire úgy válaszolt, hogy „attól függ, hogy mi az, hogy az”. És ezen elkezdett viccelődni, de Woody Allent meghazudtoló performanszt hozott le papír nélkül erről az állításról, hogy „it depends, what it is”, egy filozófiai bohózatnak voltunk a tanúi, dőlt a nevetéstől az egész társaság. Aztán persze visszatért magához. Tehát tényleg látszott, hogy a rendkívül szigorúan és mégis stílusosan felépített szövegei mögött egy nagyon-nagyon finom, nagyon figyelmes és öniróniára, saját szerepének ironizált változatára is képes filozófus bújik meg, aki elrejtőzik a professzornak a szigorú és megközelíthetetlen maszkja mögé. Dacára annak, hogy az én tapasztalatom szerint például Párizsban – és azért itt valószínűleg el lehet különíteni szerepeket, amiket ő Párizsban vagy Amerikában játszott –, Párizsban korántsem volt akkora megasztár, sőt a francia kulturális életben belül ő korántsem volt akkora megasztár, mint a világ egyéb részein. Ezt ő érezte és tudta, a karrierje egy jelentős része erről tanúskodik, hogy nem igazán vette be a francia filozófiai életet. Ezt, ha tetszik, ha nem, el kell ismernünk. Míg a világ más részein, főleg Amerikában, sokkal inkább befogadták, s nemcsak, hogy befogadták, hanem rendkívül termékenyen alkalmazták is. Termékenyen félre tudták érteni, amit csinált, s ehhez ő boldog hozzájárulását adta időnként. Ez a fajta szerepváltás nem idegen egyébként a 20. századi francia filozófiától. Foucault-nál és Ricoeur-nél például ugyanez – francia Foucault, amerikai Foucault – megtalálható. De kétségtelen, hogy életének nagy részét Franciaországban, Párizsban élte le, és filozófiai munkáit itt írta, lehet, hogy épp ez volt a hasznos.

Orbán Jolán:

Két megjegyzésem lenne. Az egyik arra vonatkozik, hogy mennyire figyelte kora történéseit. Annak ellenére, hogy szövegeiben valóban nagymértékben ráhagyatkozik a nyelvre, az intertextuális játékra, mindig volt és van az írásainak politikai tétje és aktuális-politikai töltete. Ha a hatvanas-hetvenes évek szövegeiben kevésbé találjuk meg ezt a felhangot, ez azért lehet, mert ezek az évek a politikától túlságosan is hangos évek voltak, mert ekkor mintegy előírták a politizáló, az elkötelezett filozófusszerepet. Ekkor az volt inkább Derrida politikája, hogy az irodalom, a pszichoanalízis, a filozófia, a képzőművészet, az építészet egymáshoz való viszonyát értelmezze újra, de ezekben a szövegekben is benne íródik a politika újraértelmezésének igénye és az aktuális politikai eseményekre történő utalás is. Ösztönösen tartózkodott az erőszakkal, a dogmatizmussal, az önmagukat előtérbe, vagy középpontba helyező filozófusokkal szemben.

Három példát hozok erre.

1968-ban Derrida ott volt azok között, akik előkészítették a hatvannyolcas eseményeket, nemcsak filozófiai értelemben, hanem szervezőként is. De amint az erőszak megjelent a retorika és a cselekvés szintjén, Derrida visszavonult. Nyilván most újraírják az élettörténetét,

előkerülnek dokumentumok, visszaemlékezések, jobban rálátunk majd Derrida szerepére, arra is, hogy mi volt az oka ennek a visszavonulásnak. Ugyanez történt a jugoszláviai háború idején is. Amikor Bernard-Henri Lévy több aláírásgyűjtést, programot is szervezett, Derrida, aki több alkalommal és több formában is kiállt az ott élő értelmiségiek mellett, a háborúval szemben, nem vett részt ezeken a rendezvényeken. A legutóbbi francia választások esetében pedig megjegyezte,⁹ annyira kaotikus a helyzet, hogy egyszerűen nem tud állást foglalni, kénytelen tartózkodni.

De hozok néhány példát arra is, amikor egyértelműen kiállt ügyek mellett. 1975-ben, amikor a francia kormány csökkenteni akarta a középiskolai filozófiaoktatás óraszámát, Derrida létrehozója a *GREPH*-nek [Kutatócsoport a filozófia oktatásáról], kiáltványokat ír, programokat dolgoz ki, miniszterekkel tárgyal, intézményt alapít. Ugyanilyen egyértelműséggel állt ki a nyolcvanas években Nelson Mandela mellett is, vagy Algéria mellett is, vagy a kilencvenes években a „sans-papiers”, a papír nélküli menekültek mellett is, akiket ki akartak toloncolni Franciaországból. Nemcsak aláírásával támogatta ezeket a menekülteket, hanem megpróbált olyan javaslatokat megfogalmazni, amelyek megváltoztathatják a francia kormány bevándorláspolitikáját. 1995-ben Derrida alapító tagja az Európai Parlamenten belül létrehozott *Az írók nemzetközi parlamentjének*. Ennek keretében kezdeményezik a „menedékvárosok” hálózatának létrehozását, melynek célja az üldözött írók, művészek, értelmiségiek befogadása. A „Világ kozmopolitái, még egy erőfeszítést!” szövegével filozófiai megközelítését adja ennek a kérdésnek, de ő maga személyesen több esetben is részt vesz több város menedékvárosá „avatásánál” is.

2001. szeptember 11. Derrida Sanghajban van, egy kávézóban éri a hír, szeptember 22-én Frankfurtban átveszi az Adorno-díjat, majd New Yorkba érkezik, ahol október–december között Giovanna Borradori vele és Habermasszal készít egy hosszú beszélgetést a terror-támadásról. A szöveg *Philosophy in a Time of Terror*¹⁰ címen jelenik meg angolul. A terror-támadást követő gyors reakciók után Derrida ebben a szövegben az esemény előzményeiről és következményeiről gondolkodik, megpróbál filozófiai és nyelvi választ adni a történetekre. Tesz egy nagyon lényeges megjegyzést ebben a szövegben, amely az általa művelt dekonstrukció megértése szempontjából is alapvető. Nem azért akarja nyelvi kérdésként is elemezni ezt a dátumot, „11 septembre, 11–Septembre, september eleventh, 9.11” (szeptember 11.), hogy nyelvbe zárja, vagy hogy ő maga nyelvbe zárkózzon, ahogy oly sokan állítják róla, hanem azért, hogy ezáltal megpróbálja megérteni azt, ami a „nyelven túl” történik. Ez a dátum nagyon mély sebet ütött az egész nyugati civilizációban. Ez a mély seb, az ehhez való viszony és a további stratégiák kidolgozása foglalkoztatja ekkor. Ezek a példák azt mutatják, hogy Derrida együtt él és együtt lép korával, erre utal a János által idézett Habermas-kijelentés is. Derrida felelősséget érzett saját koráért, és hangot is adott ennek, azok pedig, akik hasonló módon gondolkodtak vagy felelősséget éreztek a történetekért, figyeltek arra, hogy mit mond Derrida.

A másik megjegyzésem Derrida francia és amerikai fogadtatásának különbségeire vonatkozik. Teljesen igaz, ahogy Ádám mondja, hogy a francia filozófiai élet nem igazán fogadta be Derridát, Amerikában pedig „megasztárként” ünnepelték – de itt sem a filozófusok, hanem

9 A 2002. évi választások, amikor Jacques Chirac mellett Jean-Marie Le Pen jutott be a második fordulóra. (A szerk.).

10 Derrida, Jacques és Jürgen Habermas (2003): *Philosophy in a Time of Terror* [Filozófia a terror idején]. Chicago: University of Chicago Press.

az irodalmárok és művészek körében. Az angolszász analitikus filozófia, különösen a Searle-vita után, teljesen elutasította Derrida filozófiáját. Newton Garver előszava a *La voix et le phénomène*¹¹ [A hang és a jelenség] angol fordításához, vagy a Wittgenstein és Derrida filozófiáját összehasonlító könyve, vagy Rorty Derridáról írott szövegei sokat tettek azért, hogy a filozófusok is számon tartsák Derridát, de csak a nyolcvanas évek közepétől jelennek meg olyan tanulmányok, amelyek az analitikus filozófia és a dekonstrukció viszonyát vizsgálják, így például Samuel Wheeler, aki Derrida és Davidson nyelvfilozófiáját összehasonlítva próbálja úgy értelmezni a dekonstrukciót, mint analitikus filozófiát; a kötetének is ezt a címet adja: *Deconstruction as Analytic Philosophy* [Dekonstrukció, mint analitikus filozófia].

Ezzel kapcsolatban ismét egy személyes élményre utalnék. A már említett Nietzsche-konferencián, New Yorkban, Derrida Anselm Haverkamp koreferenseként adott elő az egyik szekcióban. Rengetegen ültek a teremben, Thomas Nagel volt a szekcióvezető, aki nemcsak ott az asztalnál, hanem az amerikai filozófiában is központi helyet foglal el. Elkezdődött a szekció, többen is előadtak, amíg az előadások, viták zajlottak, nagy volt az alapzaj, izgalmosság, jövés-menés. De abban a pillanatban, amikor Derrida megszólalt, érezni lehetett, valósággal tapintani lehetett a csendet: minden tekintet feléje fordult, mindenki figyelt. Amíg Derrida beszélt, addig egy pissenés, nem sok, annyi sem volt a teremben. Egyszer csak Derrida észbe kapott, az órájára nézett, „azt hiszem, túl sokat beszéltem” – mondta. Nagelre nézett, Nagel pedig intett, hogy bizony, így van. Abban a pillanatban a csend burka megpattant, érezni lehetett egyfajta dühöt is Nagel iránt, hogy leintette Derridát, aztán ismét beindult a jövés-menés. Azt gondolom, ez a figyelem az, amire Habermas is utalt – a közönség, de egy egész generáció lélegzetét visszatartva várta, hogy mi fog történni, mit fog mondani. Megjegyzem, sokan valóban úgy vélték, hogy van Derridának mondanivalója – ugyanakkor vannak, akik úgy vélték és vélik a mai napig is, hogy ez nem filozófia.

Boros János:

A *Replika* szerkesztői azt kérték, hogy személyes dolgokról beszéljünk, és ez nagyszerű dolog, de Derrida neve mégiscsak az általa bevezetett fogalommal, a „dekonstrukcióval” lett ismertté. Richard Rorty azt írja, hogy nem emiatt fogják emlegetni, mint ahogy Wittgensteint sem a privátnyelv-argumentum miatt emlegetjük, hanem azért, mert ő Wittgenstein. Ezért fognak Derridáról is még évszázadok múlva is beszélni. De ejtsünk néhány szót a dekonstrukcióról is, hiszen ez volt az a típusú gondolkodás- és írásmód, amit bevezetett. Erről szerintem inkább Orbán Jolánnak és Takács Ádámnak kellene beszélnie, hiszen sokkal többet foglalkoztak ezzel a témával, mint én. De szeretnék bevezetésként egy megjegyzést tenni. Még a 90-es évek elején, az *École Normale Supérieure* egyik professzorával, Claude Imbertrel beszélgettünk, nemzetközileg ismert Frege-kutató, aki nem Derrida irányvonalát követi, hanem egy nagyon racionális-analitikus vonalat. Megkérdeztük tőle, hogy mi a véleménye Derridáról, és azt felelte: *Il faut lire Derrida* [Olvassni kell Derridát]. Azt hiszem, hogy ezzel nagyon sokat elmondott. Nem kritizálta, nem kezdte elemezni. Derrida olyan egyedül olvasástapasztalatot ad, amit nem pótolhat semmifajta róla való beszéd. Ez egy reklám helye persze, hogy aki nem tud franciául, az olvassa a *Jelenkornál* kiadott fordításokat vagy a más

¹¹ Newton Graver (1973): Preface. In Jacques Derrida: *Speech and Phenomena* [1967]. Evanston: Northwestern University Press, ix–xxi.

kiadóknál megjelent magyar nyelvű szövegeket, de itt most nem is ez a fontos, hanem az, hogy valóban olvasni kell Derridát. Még egy utolsó megjegyzés. Amikor 1982-ben kimentem Svájcba, és ott Freiburgban elkezdtem filozófiát tanulni, akkor látva azt a szövegmennyiséget, ami a könyvtárban ott volt előttünk, amit tanulmányaink során előírtak, látva, hogy mindez csak töredéke annak, amit még el lehetne olvasni, hihetetlen reménytelenségérzés töltött el. Azt gondoltam, hogy soha nem fogok a filozófiához érteni, soha nem leszek kompetens, mert ha az egyik filozófusra vagy egy filozófiai kérdésre összpontosítok, akkor az összes többihez nem fogok érteni, és én nem csak egyvalakihez vagy egyvalamihez akartam érteni. Később Rortytól tanultam meg, hogy a világ nem egyetlen filozófus nyelvén beszél, nem heideggeriül beszél, és egyébként nem is derridaiul, és nem is analitikus filozófiaiul, hanem sokfajta beszédmód létezik, és ráadásul a világ feltehetőleg egyik nyelvet sem beszél. Visszakanyarodva a dekonstrukcióhoz: amikor a dekonstrukciót mint gondolkodásmódot, írásmódot megismertem, újfajta reményt adott, hogy mégiscsak lehet bánni a filozófiai tradícióval, nem vagyunk teljesen elveszve, lehet kezelni ezt a hihetetlen anyagot – nyilván nem feltétlenül vagy mindenáron olyan egyedi és megismételhetetlen gondolkodás- és írásstílusban, mint Derrida (erre törekszenek a „szomorú Derrida-epigonok”, ahogy Rorty egyszer említette), de van lehetőség arra, hogy hozzáférjünk ehhez az iszonyatos nagy és egy ember által átfoghatatlan tradícióhoz. Ráadásul nem csak úgy, hogy egy-egy szerzőnek egy-egy lábjegyzetében beleveszünk, és azt ragozzuk.

De nem szeretnék a dekonstrukcióról tovább beszélni, mert vannak itt olyanok, akik ezt főfoglalkozásként teszik.

Orbán Jolán:

Én most átadnám a szót Ádámnak, mégpedig a következők miatt: ő fordított magyarra Pörcki Zsuzsával a *Nappali Ház* számára Derrida *Levél egy japán barátához*¹² című szövegét, mely fordulópontot jelent Derridának a dekonstrukció kifejezéshez való viszonyában. A korai szövegeiben Derrida nem használja ezt a kifejezést, csak destrukturálásról beszél, így a *L'écriture et la différence*¹³ címen megjelent esszéjében és a *Grammatológia* egyes fejezeteiben sem, melyek 1965–66 között jelentek meg különböző folyóiratokban. A *Grammatológia* 1967-es könyvváltozatában már nemcsak hogy használja, de ki is szól azokra, akik bírálják e kifejezést. 1980-ban a doktori védésén elhangzott „Egy értekezés ideje: írásjelek”¹⁴ című szövegében megemlíti, hogy őt magát is meglepte e szó – melyet bevallása szerint soha nem szeretett – „szerencsés sorsa”. A nyolcvanas évek közepétől viszont egyre gyakrabban használja, mintha a *Levél egy japán barátához* szövegben adott magyarázat, de még inkább az eltelt húsz év történései meggyőzték volna arról, hogy e kifejezés alkalmas az általa művelt filozófiai tevékenység megnevezésére.

E szövegben is hangsúlyozza, hogy a dekonstrukció olyan filozófiai tevékenység, mely rétegekre bontja, elemekre szedi szét a szövegeket, intézményeket, társadalmi-kulturális jelenségeket, de nem rombolást jelent, hanem pozitív munkát, nem egyszerűen módszer, nem a kanti értelemben vett kritika, nem analízis, nem aktus és nem is csak művelet, hanem ese-

12 Derrida, Jacques (1992 [1985]): *Levél egy japán barátához*. *Nappali Ház* 4: 3–6.

13 Derrida, Jacques (1967): *L'écriture et la différence* [Az írás és a különbség]. Paris: Seuil.

14 Derrida, Jacques (1992 [1980]): *Egy értekezés ideje: írásjelek*. *Pompeji* 1: 100–117.

mény. Maga ez a kifejezés is nyelvi esemény. A destrukció dekonstrukcióként történő fordítását nemcsak megengedi, hanem kínálja is a francia nyelv, Derrida pedig él ezzel a lehetőséggel. Így nem egyszerűen ráerőlteti a saját szójátékát a francia nyelvre és a filozófiára, hanem a nyelv adta lehetőségeket kihasználva nevezi meg Heidegger és a maga filozófiai tevékenységét.

A destrukció dekonstrukcióként történő fordításának van egy másik megközelítési lehetősége is, amely az előbbinél kevésbé reflektált. Ez az irodalom kérdéséhez vezet, mégpedig Mallarmének ahhoz a mondatához, melyet Derrida tudtommal nem idéz, de Lyotard annál inkább, és így hangzik: „La déstruction fut ma Beatrice” [A destrukció volt az én Beatricém]. Kockázatos lenne itt most a Mallarmé „destrukció” kifejezését egyetlen gesztussal dekonstrukcióként átírni, de érdemes Mallarmé szövegeit ebből a perspektívából megvizsgálni. Derrida gyakran hivatkozik Mallarméra, mottóként idézi *Az írás és különbség*¹⁵ kötetében, Mallarméről szól *A disszemináció*¹⁶, „Kettős ülés”-e, Mallarmé *Kockadobása a Glas*¹⁷ architextusa, amiként a *Finnegans Wake* architextusa is, Mallarmé tér vissza *Livre à venir*¹⁸ című előadásban is, tőle származnak az *espacement*, a *dissémination* kifejezések. Mallarmé szövegeiben Derrida olyan írásmóddal találkozott, mely íratetten éri a nyelvet. A *Kockadobás* dobása a destrukció felől nézve éppen az, hogy újra megtanítt írni és olvasni, miközben igaza van Mallarmének, valóban nincs benne „semmi más újdonság, mint az olvasnivaló térbeli elrendezése”. Ezt a mondatot idézi Derrida a *L'écriture et la différence*¹⁹ című esszékötet mottójaként.

Ekkor, a hatvanas években Derridának el kellett döntenie, hogy Husserl-szakértő lesz, vagy filozófus. Derrida a filozófia mellett döntött, és a dekonstrukcióval nevet is adott ennek a filozófiának. Gyakorlatában a dekonstrukció sem ekkor, sem később nem merül ki filozófiai fogalmak, szövegek elemzésében, érvek és ellenérvek felsorakoztatásában, hanem mindig a nyelv kérdésével kapcsolódik össze. A nyelv Derrida számára nem pusztán téma, nem egyszerűen a vizsgálat tárgya, hanem cselekvés. Wittgenstein óta tudjuk, hogy a szó jelentése használata a nyelvben,²⁰ Austin óta tudjuk, hogy a nyelvi megnyilatkozások adott körülmények között tett értékűek,²¹ Heidegger óta tudjuk, hogy a nyelv beszél,²² Derrida óta pedig már azt is tudjuk, hogy pengeélen táncolunk: „csak egy nyelvem van, és az sem az enyém”, következként: „1. Mindig csak egyetlen nyelven beszélünk. / 2. Soha nem egyetlen nyelven beszélünk”.²³ De tudjuk azt is, hogy a dekonstrukció „több, mint egy nyelv”,²⁴ nem csak a diszkurzív, hanem a non-diszkurzív területeken is működőképes, mert olyan „kettős játékot”, „kettős tudományt” feltételez, amely „a klasszikus oppozíciók felforgatását” és „az általános rendszer elmozdítását” gyakorolja.²⁵ Ezért van az, hogy a dekonstrukció nemcsak

15 Derrida, Jacques (1967): *L'écriture et la différence* [Az írás és a különbség]. Paris: Seuil.

16 Derrida, Jacques (1998 [1972]): *A disszemináció*. Pécs: Jelenkor.

17 Derrida, Jacques (1974): *Glas*. Paris: Galilée.

18 Derrida, Jacques (1997): *Livre à venir* [Eljövendő könyv]. Paris: Galilée.

19 Derrida, Jacques (1967): *L'écriture et la différence* [Az írás és a különbség]. Paris: Seuil.

20 Wittgenstein, Ludwig (1992 [1952]): *Filozófiai vizsgálódások*. Budapest: Atlantisz.

21 Austin, John (1990 [1962]): *Tetten ért szavak*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

22 Heidegger, Martin (2000 [1950]): *A nyelv*. In *A dolog és A nyelv*. Két tanulmány (magyar–német nyelven). Sárovar: Sylvester János Könyvtár.

23 Derrida, Jacques (1993): *A másik egynyelvűsége*. *Jelenkor* 11: 949–965.

24 Derrida, Jacques (1998 [1988]): *Mémoires – Paul de Man számára*. Budapest: Józsefvég Műhely Kiadó.

25 Derrida, Jacques (1972): *Signature Événement Contexte* [Aláírás, esemény, kontextus]. In *Marges de la philosophie*. Paris: Minuit, 367–93.

a filozófiában, az irodalomelméletben, a színházelméletben, a pszichoanalízisben működik, hanem a képzőművészetben, különösen az építészetben, vagy az intézményrendszerek, a jog, a politika területén is.

A kilencvenes évektől Derrida már rendszeresen használja ezt a kifejezést. Minden alkalommal, amikor új kérdést tesz fel vagy újra feltesz egy kérdést, a dekonstrukció jegyében teszi, és újrafogalmazza a dekonstrukciót is. „*A dekonstrukció igazságosság*” [La déconstruction est la justice] – mondja 1990-ben New Yorkban a *Deconstruction and the Possibility of Justice* [Dekonstrukció és a jog/igazságosság lehetősége] címen rendezett konferencián tartott előadásában,²⁶ „közvetlenül, minden idővesztés nélkül” és minden „kertelés nélkül” mondjuk ki, hogy a dekonstrukció „több, mint kritika”, hangoztatja 1999-ben a Stanford Egyetemen, 2000-ben Frankfurtban, 2001-ben Pécsen *A feltétel nélküli egyetem* címen tartott előadásában,²⁷ „a dekonstrukció az igen, az élet állításának az oldalán áll” – jelenti ki a *Le Monde* 2004. augusztusi 19-i számában „Je suis en guerre contre moi-même” [Harcban állok önmagammal] címen megjelent utolsó interjújában.

Takács Ádám:

Valószínűleg Derrida az a filozófus, akinek a legnehezebb sommásan értelmezni a gondolkodását, pláne, ha itt van ez a szó, dekonstrukció, ami, úgy tűnik, bármit képes visszaadni. Nekem mindig kétségeim voltak afelől, hogy ezzel az egyetlen szóval játszva bármi sikeresen megérthető abból, amelynek egyébként az alapját hihetetlen intenzitású és rendkívül terjedelmes textuális munka alkotja. Így aztán én főleg arról tudnék beszélni, hogy mi az a kérdés, ami engem Derrida dekonstrukcióval kapcsolatban kifejtett filozófiai tevékenységében orientál. Ezen a ponton azt kell, hogy mondjam, Orbán Jolánnak tényleg igaza van abban, hogy magának a filozófiai kérdésfelvetésnek a gyökerét az irodalomhoz köti. Az íráson, a nyelven keresztül óhatatlanul olyan terepen találjuk magunkat, ahonnan a szövegek, az irodalmi szövegek problémájához jutunk. Mégis úgy érzem, hogy ezen a szinten nem merül ki a derridai dekonstrukciós gondolkodás.

Az én szememben az, hogy Derrida a 70-es, 80-as évektől kezdve egyre inkább lemond arról, hogy írásként, hogy az írás problémájával összefüggésben találja meg a legkedvesebb, a legintenzívebb témáit, arról tanúskodik, hogy a dekonstrukciónak az a válfaja, ami népszerűvé és megasztárrá tette magát a dekonstrukciót, az az irodalomelméleti, irodalomkritikai irányzat, ami rendkívül termékenyen alkalmazta Derrida gondolkodását, az tulajdonképpen nagyon termékenyen félreértette Derrida gondolkodását. És Derrida gondolkodásában a szöveg fogalmát. Ez a siker őt óvatossá tette, sőt a siker éppen az ellenkező pozícióba helyezte a derridai kérdésfelvetéseket. Ő minden egyes alkalommal úgy áll, hogy ha van egy pozíció, ő az ellentéteset fogja elfoglalni. Ha a dekonstrukció sikeres, mint irodalomelmélet, akkor ő az ellenkező pozíciót foglalja el. Ebben nem valamifajta örök ellentmondás vagy valamiféle filozófiai impozitörtség rejlik, hanem magának a kérdésnek a jogossága, amit ő önmaga számára érvényesnek és gyakorlandónak tart.

²⁶ Derrida, Jacques (1994): *Force de loi*. Paris: Galilée.

²⁷ Derrida, Jacques (2000 [2001]): A hivatás jövője, avagy a feltétel nélküli egyetem (részletek). *Életünk* 9: 751–762. Eredeti nyelven: L’avenir de la profession ou l’université sans condition. *Neohelicon* 28 (2) 9–19.

Úgy gondolom, hogy a legérdekesebb és legizgalmasabb dolgokat azokból a kérdésekből érthetjük meg, amelyeket Derrida az utóbbi években, az utóbbi 10–15 évben tesz fel, és amelyekkel a korai írásokkal szemben olyan pozícióra jut el, amikor a filozófiája már nem csak filozófiai álláspontok, témák, tételek nagyon intenzív és beható analízise, hanem egy etika felé viszi az egész gondolkodását. Addig a pontig, ahol ki tudja mondani, anélkül, hogy megváltoztatna bármit, amit eddig állított a 60-as évektől kezdve, hogy van dekonstruálhatatlan instancia. S ez az igazságosság, ami lehetővé teszi magát a dekonstrukciót is, mint olyan textuális analízist, amely igazságot igyekszik szolgáltatni a szövegben megjelenő valamennyi elemnek. Azt állítja, hogy igenis van egy privilegizált állítás, egy álláspont, egy igazság, egy tétel. A dekonstrukció a szöveg valamennyi játékát igyekszik bevonni az értelmezés lehetséges mezőjébe, és megmutatni, hogy a szövegeknek nincsen egyetlen igazságuk, lehetetlen egyetlen igazságot felmutatni. A leginkább, a legizgalmasabban így van ez az etikai, a politikai, a demokrácia természetét illető szövegekben és kérdésfelvetésekben. Hogy azután a dekonstrukció filozófiai kérdésként jelenik meg, illetve definíciótól mentesen, ez tulajdonképpen az a probléma, hogy kiderül, hogy elvileg lehetetlen egyetlen igazságra rámutatni, bármilyen kontextusban. Ez ahhoz a kérdéshez is el fog vezetni, hogy hogyan lehet egyetlen morális értéket, egyetlen esztétikai minőséget tételezni. Melyik az a gondolkodásmód, és milyen típusú filozófia szükségeltetik ahhoz, hogy a bizonytalanságnak, a kiszámíthatatlanságnak, az előre kalkulálhatatlanságnak, a paradoxonoknak az itt fennmaradó filozófiai terepén érvényeset lehessen mondani, értékeset teremteni. Szerintem erre válasz a Derrida által alkotott dekonstrukció.